

Pomogáts Béla

Kosztolányi nagysága

Egy közvélemény-kutatás tanulságai

Közel egy évtizede a kolozsvári Korunk szerkesztősége körlevelet juttatott el a magyar nyelvterület több mint száz irodalmárához: költőkhöz, írókhoz, kritikusokhoz és irodalomtörténészekhez, azzal a kéréssel, hogy jelöljék meg a huszadik század tíz legszebb magyar versét, és hosszabb-rövidebb jegyzetben indokolják meg választásukat. Összesen száznégyszáz válasz érkezett a szerkesztőség címére, ezeket a folyóirat folyamatosan közölte, majd 2002-ben, természetesen a legtöbb szavazatot kapott költői művek kíséretében, egy igen reprezentatív kiadványban közre is adta. Némi meglepetést okozott akkor az, hogy a legtöbb szavazatot Kosztolányi Dezső költeménye: a *Hajnali részegség* kapta (csak a teljesebb tájékoztatás kedvéért jegyzem ide, hogy ezt Pilinszky János *Apokrif*, József Attila *Eszmélet*, Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról*, József Attila *Óda*, Kassák Lajos *A ló meghal, a madarak kirepülnek*, Babits Mihály *Esti kérdés*, Füst Milán *Öregség*, Babits Mihály *Jónás könyve* és Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus* című költeményei követték). Kosztolányinak emellett további három verse: a *Halotti beszéd*, az *Ének a semmiről* és a *Szeptemberi áhitat* kapott szavazatokat, és a legtöbbet említett költők sorrendjében is az előkelő harmadik helyet foglalta el – József Attila és Ady Endre mögött, Babits Mihály, Weöres Sándor, Pilinszky János és Szabó Lőrinc előtt.

Az írói „közvélemény-kutatás” által okozott meglepetésnek az volt

az oka, hogy Kosztolányi Dezső költői munkásságát jobbra a huszadik századi magyar irodalom „második vonalában” helyezte el az irodalmi köztudat, nemzedéktársai viszonylatában mindenképpen Ady Endre és Babits Mihály (és talán Füst Milán), illetve az őket követő nemzedékek vonatkozásában József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Radnóti Miklós és Weöres Sándor mögött. Inkább a regényeit és elbeszéléseit becsülte különösen az irodalomtörténet-írás, mintsem verseit, és ebben bizonyára nagy szerepe volt annak, hogy *A szegény kisgyermek panasza* vagy később a *Kenyér és bor* és a *Meztelenül* című kötetek, vagy éppen *A bús férfi panasza* című ciklus nosztalgikus és játékos költészete némiképp „elfedte” vagy homályba szorította az utolsó kötet: a *Számadás* megrendítő lírai vallomásait. Pedig, és a most említett irodalomtörténeti „közvéleménykutatás” is ezt igazolta, Kosztolányi a „nagy” költők közé tartozott, és éppen utolsó kötetének, a *Számadás*nak a verseivel emelkedett arra a magaslatra, amelyen mellette Ady Endre és Babits Mihály, *A halottak élén* és *Az utolsó hajók*, illetve a *Versenyt az esztendőkkal* és a *Jónás könyve* költője áll. Kosztolányi utolsó versei a „nagy költészetnek”: az emberi létezés gyötrelmeivel és végességével számot vető „nagy költészetnek” ugyanazt a megrendítő szólamát ütik meg, mint a kései Ady és a kései Babits „nagy versei”.

A kortársak és az utókor értelmezői közül viszonylag kevesen gondolták ezt így, hiszen az irodalomtörténet-írás, mint az imént mondanom kellett, a prózáirót általában a költő fölé emelte. Ennek a megítélésnek a (számomra) leginkább meggyőző magyarázatát Cs. Szabó László adta meg az általa egybegyűjtött és szerkesztett, 1953-ban Rómában közreadott *Magyar versek Adytól napjainkig* című nagyszabású antológia bevezetésében. Itt olvashatjuk a következőket: „Kevés költőt ítélt meg hamisabban Kosztolányinál. Nem a nagyságára gondolunk. Kosztolányi népszerű költő s joggal az, mert egy odavetett sorával is az első ifjúság lelkesedését, hevét és édes fájdalmait tudja felidézni. Behízelt, könnyen érthető, mégis tiszta, igényes művész, nem tartozik azonban a legnagyobbak közé. A félreértés nem nagysága, hanem költői célja körül támadt. Kosztolányi költészetének az a híre, hogy öncélú rímes játék. Ennek az otromba tévedésnek jórészt maga az oka, mert több versében, elsősorban a programversnek írt *Esti Kornél énekében* kacérkodva elhitette az olvasóval, hogy a csillámló felszín, az első benyomás, a pillanatkép érdekli csupán, elhitette, hogy a vers: lepkefogó játék a rímekkel teli mezőn s a tragikus emberlét se több halálos végű játéknál.”

Kosztolányi, mondjuk Adyhoz és Babitshez képest, valóban könnyű kézzel szórta szét a világba a maga költői kincseit, és bizonyára ő maga is megküzdött azzal az írókat és az olvasókat egyként és ősidők óta foglalkoztató kérdéssel, hogy a „nagy költészet” valójában mit jelent. Rónay László idézi (*Kosztolányi utolsó éve* című tanulmányában) az írónak azt a jegyzetét, amely az „irodalmi nagyság” természetét próbálja értelmezni, nyilvánvalóan egészen másként, mint

ahogy ezt értelmezni szokás. „Gyakran olvasom – mondja itt Kosztolányi –, hogy ez vagy az a regény »nagy« kérdéseket tárgyal. Megírja például a háborút, vagy a házasság válságát, vagy egy faj, egy nép előretörését és hanyatlását. Azt hiszem, hogy ezek a »nagy« kérdések jellegzetesen kis kérdések. Ez a *grand art* voltaképpen *petit art*, mert az életet elszűkíti, körülkalodázza. [...] Uraim, tessék megérezkeltetni egy pohár vizet – jelzők és mesterkedések nélkül – szerényen, de oly igézően és kelletően, hogy az olvasó megsomjazzék, és inni kívánjon. Aki ezt eléri, az »nagy« író, az »nagy« kérdésekről ír. Csak ilyen varázslónak érdemes lenni.”

Mindez természetesen nemcsak a regényírásra, hanem a költészetre is érvényes, és persze Kosztolányi hiteles és igaz költő volt azokban a verseiben is, amelyek szó nélkül hagyták az emberi élet úgynevezett „nagy” kérdéseit, a végső kérdéseket. Igazán mégis akkor emelkedett a „nagy” költők közé, amikor ezekre a végső kérdésekre keresett választ és a létbölcsélet, sőt a transzcendencia faggatásának magasságába emelte a költészetet. A költészetnek ugyanis (akárcsak a filozófiának) az ad igazán küldetést és méltóságot, hogy az ember, a nemzet, az emberiség nagy „vallató” kérdéseire keresi a választ: egy drámai mű (mondjuk a *Faust* és *Az ember tragédiája*) vagy egy elbeszélő alkotás (mondjuk *Az eltűnt idő nyomában* és a *Szindbád*) is azért emelkedik a magasba, mert nem éri be a társadalmi konfliktusok vagy viszonyok ábrázolásával, hanem valamiképpen emberi létezésünk: történelmünk és kultúránk végső értelmét keresi. Ebben a vonatkozásban gondolok Kosztolányi utolsó verseire, mindenekelőtt a *Hajnali részegségre* és a *Számadásra*, és

mellettük olyan költeményeire, mint az *Európa*, a *Költő a huszadik században*, az *Esti Kornél éneke*, a *Marcus Aurelius*, a *vad kovács*, a *Februári óda*, a *Száz sor a testi szenvedésről*, a *Szellemidézés a New York kávéházban*, a *Könyörgés az ittmaradókhoz*, a *Már megtanultam*, a *Halotti beszéd és az Ének a semmiről*.

Közülük a *Hajnali részegség* bizonyára nem véletlenül kapta a Korunk által megrendezett „közvélemény-kutatás” alkalmával a legtöbb szavazatot. Ebben a nagy ívű költeményében Kosztolányi, már a testi gyötrelmek első elszenvédeése után, számot vetve az élet végességével jut el az emberi lét értelmezésének egy olyan körébe, amelyről a valóság feletti, transzcendentális magaslatoakra nyílik kilátás. Valójában a mindig is szkeptikus, mindig is hitetlen költő küzd meg azért a reményért, amelyet a Gondviselés eszméje kínál föl neki. De hadd idézzem a költemény záró sorait:

Nézd csak, tudom, hogy nincsen mibe
hinnem
s azt is tudom, hogy el kell mennem
innen,
de pattanó szívem feszítve húrnak
dalolni kezdtem ekkor az azúrnak,
annak, kiről nem tudja senki, hol van
annak, kit nem lelek se most, se holtan.
Bizony ma már, hogy izmaid lazulnak,
úgy érzem én, barátom, hogy a porban,
hol lelkek és göröngyök közt botoltam,
mégis csak egy nagy ismeretlen Úrnak
vendége voltam.

Szauder József, aki még 1947-ben kiváló tanulmányban (*A Hajnali részegség motívumának története*) jelezte ki azt az utat, amelyet Kosztolányi költői eszmélkedése és fejlődése e nagyszerű, mondhatjuk, a pályát lezáró költeményig megtett, a követ-

kezőkben próbálta megfejteni ezeknek a záró soroknak az üzenetét: „Mit jelentsen ez a vendégség? Nem tudjuk. Éppúgy jelentheti az élet kimeríthetetlen bőségét, halhatatlan gazdagságát (a *Szeptemberi áhítatban*), mint a földön túli, örök élet szépségének, múlhatatlanságának sejtelmét (így a *Hajnali részegségben*). A megváltás eszméje, a testen túli lét nem idegen Kosztolányitól, de nem vezeti át se tételes metafizikába, se megtérésbe. Égi élményének remegő áhítata határsávra esik: arra, ahonnan a megváltásért esengő lélek lebukik, mert későn érte el szemével az égi vendégséget, de fölemelkedik a költő, mert látomása tökéletesen szép volt.”

Úgy vélem, hogy a „nagy” költészet talán legfőbb titka éppen ebben: a „határsávban” való létezésben és megszólalásban lehet. A „határsávban” bizonyosság és bizonytalanság, hit és kétely, transzcendencia és e világi létezés, a megváltás reménysége és az elmúlás szorongató félelme között. Igazából talán ebben a „határsávban” születtek a huszadik század legnagyobb magyar versei, hogy ismét a Korunk körkérdésére adott válaszokra utaljak, Pilinszky János *Apokrifja* a történelem véres botránya és a megváltás kegyelme, József Attila *Eszmélete* az emberi szenvedéstörténet és a mindenség közönyös rendje, Illyés Gyula *Egy mondata* a zsarnokság emberellenes hatalma és az emberi individuum ellenállása, József Attila *Ódája* a szerelmi érzés köznapi tapasztalata és metafizikai elragadtatása között, és így tovább. A „nagy” költészet és a tapasztalatokon, érzéseken, eszméken belül lehetséges „határsáv” fogalmi körei, úgy tetszik, összefüggenek egymással, talán ez magyarázhatja Kosztolányi kései lírájának felemelkedését is a magyar költészet igazi magaslataira.

Ezt a magasztot látta meg Babits Mihály 1936-ban írott, *Kosztolányi* című szép esszéjében, ebben vett búcsút ifjúságának hű barátjától és mindenkor becsült költőtársától: „Egész életműve – olvasom Babits tanulmányát – mint ha csak előkészület lett volna arra a néhány utolsó versre, amelyben ez a gondolat megérik és kiteljesedik: a halál gondolata. Imádta az életet minden kis jelenségében, minden legapróbb borzongásában; ezeken kívül csak a Semmit hitte. Ez volt a sötét hátter könnyűségének, művészete boldog

céltalanságának: mert semmi sincs ingyen. Imádta az életet és félt a haláltól már kora ifjúságától kezdve. Képzeletét delejes erő vonta a sötét partok felé. Művei tele vannak orvosok és betegek rajzaival. Most egyszerre maga is ott állt a határon. Mily soká kellett ott állnia, s belenéznie a sötétbe. Rettenetes küzdelmet vívott a Rémmel! Lélegzetfojtva figyeltük, önzően, mert magunkra gondoltunk. Utolsó versei, melyek a magyar költészet legszebbjeihez sorakoznak, mindenkinek a saját haláláról énekelnek.”

RENDELŐ